

„HOVÁ TŰNTEK A MAGYAR GYEREKEK?”

EGYHÁZI ÉS VÁKUUMISKOLÁK EGY KELET- MAGYARORSZÁGI RÉGIÓBAN

ZOLNAY JÁNOS

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Budapest

Beérkezett: 2022. február 27., elfogadva: 2022. április 4.

A tanulmány két részletes vizsgálat alapján egy kelet-magyarországi térségben elemzi az iskolaegyháziasítás folyamatának korszakait és hatását a helyi oktatási kvázipiacra. Az első korszakban az egyházi iskola szigorú hitelvi igazodást követelt diákoktól és pedagógusoktól egyaránt. A második fázist az autonóm intézményi leválások jellemzik: az iskolák azért kezdeményezték a fenntartóváltást, hogy szelektálhassanak a jelentkező diákok közül. Ezeknek az iskoláknak a vallásos jellege, illetve a diákok és tanárok hitvallása pusztán formalitás. A harmadik korszakban a folyamatnak a régióban domináns kálvinista egyház oktatási logisztikai érdekei szabnak határt. Az egyházmegye csak abban az esetben engedélyezi újabb iskola átvételét vagy alapítását, ha az nem teremti konkurenciát a már működő kálvinista iskoláknak. Az iskolák államosítása után helyi szinten közpolitikai vákuum alakult ki, és ezen az egyházi iskolák arányának jelentős növekedése sem változtatott.

Kulcsszavak: oktatáspolitikai, iskolafenntartói diverzifikáció, felekezeti iskolák, széttagolt oktatási kvázipiac, oktatási szegregáció, tanulói ingázás

Based on two detailed empirical data collection, this paper aims to contribute to understanding the phases of the process of transferring public schools to the churches, and their impact on local education quasi market in a region in Eastern Hungary. The first denominational school required students and teachers to adhere to strict religious doctrinal standards. During the second phase, public schools initiated their transfer to the church in order to be able to select their pupils in the admission process. The religious character of those schools and the faith of students and teachers are pure formalities. In the third period, the process has been constrained by the educational logistical interests of the dominant Calvinist church in the region. The Calvinist diocese only decides to take over or establish new schools if they do not compete with existing Calvinist schools. Since the nationalization of public education, a public policy vacuum emerged at the local level and the significant increase in the proportion of church schools has not changed this situation.

Levelező szerző: Zolnay János, 1084 Budapest, Scheiber Sándor u. 2., E-mail: jzolnay@gmail.com

Keywords: educational policy, diversification of school maintenance, denominational school, fragmented educational quasi-market, educational segregation, pupils' commuting

Bevezetés

Az egyházi iskolák számának növekedése nemcsak ideológiavezérelt folyamat volt, de egyben jelentősen átalakította a helyi oktatási kvázipiacok dinamikáját, és új szegregációs mintákat hozott létre (Berényi–Neumann 2019; Hercse–Radó 2019; Hermann–Varga 2016). A tanulmány a 65 ezer lakosú Mátészalkai kistérség oktatási folyamatait elemzi két terepvizsgálat alapján.¹ Korábbi tereptapasztalatok alapján mindkét vizsgálat előtt azt feltételeztük, hogy a magyarországi közoktatás nagymérvű szelektivitása miatt minden oktatási kvázipiac eredendően instabil. A fenntartók, mind az önkormányzati, mind a központi állami iskolafenntartás időszakában azt feltételezték, hogy a rendelkezésükre álló eszközökkel – a helyi kvázipiac szelektivitásának függvényében egyenlő vagy egyenlőtlen mértékben, de – stabilizálhatják az iskolahasználatot, valamint a tanulói ingázást, ám a stabilitás újra és újra felborul, és ez a folyamat állandó pozícionálási küzdelemre készíti az iskolákat. Ez az állandó „készenléti állapot” a legmagasabb presztízsű, illetve a nem állami fenntartású iskolákat is jellemzi, mivel ezek az intézmények is úgy érzik, hogyha rosszul mérik fel a helyi oktatási erőteret, rossz stratégiát választanak, akkor gyorsan elveszíthetik a pozícionálási küzdelmet, és presztízsük romlása megállíthatatlan lesz.

A 2016-os vizsgálat arra kereste a választ, hogy az egyházak által alapított, illetve egyházi fenntartásba került iskoláknak milyen szerepük van az oktatási kvázipiac instabilitásában, milyen új szelektív mechanizmusokat hoztak létre, valamint hogy a beiskolázási körzet és térbeni ellátási felelősség nélkül működő egyházi iskolák számának jelentős növekedése illeszkedik-e az önkormányzati, majd állami fenntartású nem roma iskolák kialakulásának folyamatához (Zolnay 2016).

Öt évvel később már nem lehetett kétséges, hogy országos dimenzióban az egyházi iskolahálózat erősítése olyan elitista oktatáspolitikai, ami fokozza az oktatási rendszer korábban is kirívóan nagymértékű egyenlőtlenségét és szelektivitását (Csapó 2010; Csapó et al. 2014; Radó 2018; Fejes–Szűcs 2018; Vári et al. 2002). Az egyházi iskolák zöme elit iskola, és az oda beiratkozók kisajátítják maguknak a közpénzből finanszírozott oktatási portfólió legértékesebb részét. Az egyházi iskolák számának és arányának megnövekedése közvetett módon hozzájárult ahhoz, hogy az etnikai szegregáció – néhány év csökkenés, majd stagnálás után – ismét növekedésnek indult. Az általános iskolás roma diákok harmada járt roma többségű iskolákba 2008-ban, tíz évvel később már 46 százalékuk. A roma többségű általános iskolák száma 2007-ig növekedett, akkor a feladatellátási helyek

¹ Az első vizsgálatot 2016-ban végeztem a Civitas Europica Centralis Alapítvány (CEC) keretében. Az akkori kutatás során adatokat gyűjtöttünk valamennyi állami és egyházi fenntartású általános iskolában és interjút készítettünk a tankerületi igazgatóval, valamennyi intézményvezetővel és a legfontosabb települések polgármestereivel. A második, 2021-es vizsgálat intézményi kerete a TK Kisebbségkutató Intézete volt. Ebben a kutatásban az – immár négy kistérségre kiterjedő tankerület igazgatója mellett – elsősorban a két vizsgálat között egyházi fenntartásba került iskolák vezetőivel készítettünk interjút, illetve azoknak az állami fenntartású iskoláknak a vezetőivel, amelyek helyzete jelentősen megváltozott 2016 óta.

11,4 százalékanak voltak többségében roma diákjai. Az arány 2009-re enyhén, 10,2 százalékra csökkent, majd ismét növekedésnek indult és 2016-ban az arány már 14 százalékos volt (Kertesi–Kézdi 2009; Papp Z. 2015; Fejes–Szűcs 2018; Varga 2018). Ugyanakkor az is világos volt, hogy nem minden egyházi iskolaalapítás vagy iskolaátvétel szolgál szegregatív célokat, és az sem igaz, hogy nem kizárólag az egyházi fenntartású iskolák léte és bemeneti szelekciós stratégiája felelős a magyarországi közoktatás szelektivitásáért, illetve az oktatási kirekesztésért. Sőt, arra is vannak példák, hogy a magas presztízsű iskola az egyházi átvételt követően elveszítette a pozicionálási küzdelmet és leértékelődött a helyi oktatási kvázipiacban (Zolnay 2020).

A Mátészalkai kistérségben is gyorsan növekedett az oktatási szegregáció a két vizsgálat között. Huszonkét állami és négy egyházi fenntartású általános iskola működött a kistérségben 2016-ban, a diákok száma pedig 5762 volt. A roma diákok aránya az összes általános iskolában 44,6%, az állami fenntartású általános iskolákban pedig 55,8% volt. Öt évvel később, 2021-ben további két iskolát és egy tagiskolát tartottak fenn egyházak. A kistérség állami és egyházi fenntartású általános iskoláiban 5298 diák tanult, az egyházi iskolákban diákjainak aránya pedig 22 százalékról 37 százalékra növekedett.² A roma diákok aránya az összes általános iskolában ekkor már 49% volt, az állami fenntartású iskolákban pedig 68%. Öt iskola, illetve tagiskola kivételével valamennyi állami fenntartású iskola roma többségű.

A 2021-es kutatás abból indult ki, hogy az iskolák központi állami fenntartásba vételét követően helyi szinten közpolitikai vákuum alakult ki, mert a tankerületeknek sem kompetenciájuk, sem politikai legitimitációjuk nincs arra, hogy érdemben befolyásolják az oktatási folyamatokat. A vizsgálat az *iskolaegyháziasítás típusainak* leírása mellett két kérdésre kereste a választ. Az első kérdés arra irányult, hogy van-e határa az egyházi iskolahálózat növekedésének abban az értelemben, hogy az iskolafenntartó egyházak idővel meghatározó szereplőivé válhatnak-e a helyi oktatási kvázipiacnak, és domináns módon irányíthatják-e a lokális folyamatokat. Másodsorban arra kereste a választ, hogy mekkora a jelentősége az egyházak *helyi társadalmi beágyazottságának* az iskolaalapítások, illetve iskolaátvételek folyamatában.

A nagy lélekszámú Mátészalkai kistérség, *széttagolt* oktatási kvázipiacnak tekinthető³ azzal a megszorítással, hogy a tizenhétezer lakosú kistérségi központ, Mátészalka ezen belül teljes oktatási kvázipiac.⁴ A rendszerváltást követő két évtizedben az iskolaegyháziasítás még nem játszott lényeges szerepet az általános iskolás diákok ingázásában, illetve az oktatási portfólió elosztásában, az iskolaegyháziasítás tehát részben már kialakult oktatási erőterben kezdődött el.

Történelmi dimenzióban a tágabb régió a 16. század derekától református többségű, az 1910-es népszámlálás adatai szerint a mai Mátészalkai kistérség lakóinak 64,5 százaléka

² A 2016-os adatok forrása saját adatfelvétel, a 2021-es adatok forrása részben saját adatfelvétel, részben KIR Stat.-adatok.

³ Széttagolt oktatási kvázipiacnak olyan településeket felölelő oktatási kvázipiacokat nevezek, amelyek, beiskolázási közege szűkebb, mint az a terület, illetve intézményhálózat, amelyben, illetve amelyek között az oktatási portfólió elosztása megtörténik.

⁴ Olyan városokat nevezek teljes oktatási kvázipiacnak, amelynek oktatási intézményhálózata teljesen kielégíti a választási lehetőséggel bíró iskolahasználók igényeit, az iskolahálózat nincs kitéve más településen lévő vonzóbb iskolák szívéhatásának, és az elit iskola használói nem „szervezik ki” az általuk használt elit gyűjtőiskolát más településre.

református, 15 százaléka görögkatolikus, 12,5 százaléka római katolikus és közel 8 százaléka izraelita vallású volt (*Vende 1908*). Az ország mai területén lévő települések közül csak két, egykor német többségű település volt római katolikus többségű. A régió ma is református többségű, de jelentős a görögkatolikus egyház befolyása, és gyorsan növeli híveinek számát a Hit Gyülekezete is. Az egyházi iskolák megalakulásában részben az adott vallási közösség történeti és jelenkori társadalmi beágyazottsága, részben az oktatási erőterét által kikényszerített szelekciós stratégiai törekvés volt a döntő.

A romák számára a domináns református egyház eredendően a *többségi társadalom intézménye*, templomaik pedig olyan szakrális terek, amelyekbe a többség engedélyével léphetnek csak be, amennyiben követik az ottani normákat. A romák felé célzottan a görögkatolikus egyház és a Hit gyülekezete próbált közelíteni. A görögkatolikus egyház „cigány missziós” projektje keretében már a szocialista korszakban romani nyelven tartott szentmiséket Hodászton egy mára legendássá vált egykori görögkatolikus pap, Sója Miklós. A „cigány misszió” azonban óhatatlanul is a többségi normarendszer kódexének, illetve a külvilág normáinak és a normasértésért járó szankcióknak a „lefordítását”, közvetítését jelenti. Később a szomszédos Kántorjánosiban szolgáló görögkatolikus papoktól is elvárták, hogy legalább olyan fokon elsajátítsák az oláh cigány közösség nyelvét, hogy fel tudják olvasni a romani nyelvre lefordított Biblia aktuális részeit. Csakhogy Kántorjánosiban nemcsak a liturgiát, de a gyülekezetet is megkettőzték, és az oláh cigányok lakta településrészen, helyi kezdeményezésre és püspöki engedéllyel külön „cigány templom” épült, ami óhatatlanul is arra utalt, hogy a falu nem roma görögkatolikus családjai nem kívántak a roma hívőkkel közös szakrális térben lenni.

Az 1990-es évek derekától aztán két, nem várt kihívás érte a régióban a görögkatolikus egyház „cigány missziós” projektjét. A gyorsan terjeszkedő Hit Gyülekezet több településen lényegesen vonzóbb lett a romák, főként az oláh cigány családok többsége számára, mint a görögkatolikus egyház. Feltevésem szerint ennek paradox módon az volt az oka, hogy nincs köze a roma hagyományokhoz, vagy ahhoz, amit a többség roma hagyománynak tekint, és nincs szegregatív szándékú, romákat célzó programja. Ezzel párhuzamosan több roma közösség olyan szabadkeresztény gyülekezetet hozott létre, amelyek nem, vagy csak formálisan kötődnek országos egyházakhoz.

A kistérség oktatási erőterének változása a rendszerváltástól 2010-ig

Az első korszakban a települések közötti tanulói ingázás csekély mértékű volt, és a legtöbb iskolafenntartó település elég népes volt ahhoz, hogy legalább két, párhuzamos első osztályba biztonsággal beiskolázhassa a leendő kisdiákokat. Csaknem valamennyi iskolában működtek gyógypedagógiai kiegészítő osztályok, ami biztosította a belső, osztályszintű szegregáció olyan mértékét, amit a nem roma családok többnyire elégségesnek tartottak ahhoz, hogy ne keressenek gyerekeiknek máshol iskolát. A normál iskolai osztályok között is előfordult kirívó mértékű szegregáció. A három párhuzamos tanuló-csoporttal működő nagyecsed-i iskola zenei specializációjú osztályába például egyáltalán nem jártak roma diákok. A tizenhét ezres kistérségi központban, Mátészalkán, ahol az önkormányzati korszakban eredetileg hat általános iskola működött, a stabilitásnak térbeli dimenziója is volt. A városháza a kisváros cigánytelepét és négy kisebb szegregátumát, valamint a gyermekvárost igyekezett arányosan elosztani az iskolakörzetek között.

A stabilitás a kistérségi központban billent meg először az ezredforduló előtti években. A kisvárosban az iskolák összevonása új térélosztási és pozicionálási küzdelemre készítette a megmaradt iskolákat, és ezt a legmagasabb presztízsű iskola nem akarta tétlenül megvárni. Az igazgató német nemzetiségi iskolává nyilvánította intézményét, pontosabban az emelt szintű német nyelvoktatást kiegészítették hon- és népismereti órákkal. Jóllehet a városban soha nem éltek németek, a leendő kisdiákok 80 százaléka a német nemzetiségi nyelvi programra jelentkezett, és őket az iskola lakóhelyüktől függetlenül felvehette. Erre hivatkozva az intézményi összevonások és a beiskolázási körzetek újrarajzolása során az iskola „nem kért” utcákat a megszűnő iskolák körzeteiből, tehát elkerülte, hogy térbeli ellátási felelőssége kiterjedjen további problémaövezetekre vagy mikroszlumokra. A mátészalkai általános iskola nemzetiségi státusza a *részleges intézményi autonóm leválás* korai példája volt. Funkcionális értelemben abban az esetben beszélhetünk autonóm leválásról, ha az adott iskola az önkormányzati vagy az állami fenntartó szándékaitól függetlenül, illetve a fenntartó szakpolitikai koncepciójával szemben – a többi iskola formális vagy informális bemeneti szelekcióját meghaladó mértékben – képes magát függetleníteni területi ellátási kötelezettségétől. Megfigyeltük, hogy a folyamat során a fenntartó idővel elfogadja az iskolai stratégiát, illetve azzal kapcsolatban racionalizáló, igazoló elbeszélést fogalmaz meg. Részleges autonóm leválás lehetséges a közoktatás keretein belül is, de a teljes leválást az egyházi fenntartás biztosíthatja.

A 2002 utáni esélykiegyenlítő kormányzati oktatáspolitikai a pályázati források egy részének feltételévé tette az osztályszintű belső szegregáció felszámolását, és országsszerte bezárták a kiegészítő tagozatok több mint felét (*Havas–Zolnay 2011*). Fokozatosan kialakultak a nem roma, vonzó iskolák azokon a településeken, amelyeken nem, vagy csak kis számban éltek roma családok, és elkezdődött azoknak a vákuumhelyzetű iskoláknak a szegregálódása, ahonnan a nem roma diákok más települések iskoláit választották.⁵ A Mátészalkától délnyugatra fekvő Hodász és Nyírkáta nem cigány diákjai a szomszédos Nyírmeggyes gyűjtőiskoláiba iratkoztak be. A nagyecsed-i iskola osztályszintű belső szegregációjának felszámolását követően a kisváros elit családjai a néhány kilométerre, délre fekvő Tiborszállásra „helyezték” ki a nagyecsed-i nem roma diákok gyűjtőiskoláját. A két gyűjtőiskolát fenntartó önkormányzat, Nyírmeggyes és a tőle távol fekvő Tiborszállás közoktatási társulási megállapodást kötött, aminek az volt a célja, hogy a többletforrásokból buszoztathassa a tiborszállási iskola a nagyecsed-i diákokat. A kistérség keleti szegletében lévő Győrtelek és Ökörítőfülpös nem roma családjai a kis létszámú és meglehetősen alacsony színvonalú géberjéni gyűjtőiskolát választották, míg a Mátészalkától északnyugatra lévő Járm-i iskolájába a szomszédos Vajáról ingáztak a diákok.

A korábbi stabilitás felborulásának a régió falvaiban más volt a tétje és a közpolitikai kerete, mint a kisvárosban. A folyamatban érintettek először szembesültek azzal, hogy az oktatáspolitikának – vagy legalábbis az esélykiegyenlítő oktatáspolitikának – közpolitikai értelemben nem volt kistérségi szintű ágense, a fenntartó önkormányzatok és az intézmények cselekvési lehetősége pedig korlátozott volt, hiszen iskolakörzeteik szűkebbek voltak, mint az oktatási kvázipiacté, tehát az a földrajzi kör, illetve intézményhá-

⁵ Vonzó, nem roma iskoláknak nevezem azokat az általános iskolákat, amelyek informális bemeneti szelekció révén arra törekednek, hogy csak kevés roma tanulójuk legyen, és amelyeknek sok körzeten, illetve településen kívülről beígázó tanulójuk van. Vákuumiskoláknak nevezem azokat a szegregált vagy szegregálódó iskolákat, amelyek beiskolázási körzetéből, illetve településéről sok nem roma diák távolabbi iskolába jár.

lázat, amelyben, illetve amelyek között az adott oktatási portfólió elosztása megtörtént. A nem roma vonzó iskolák önkormányzati fenntartóik jóváhagyásával építhették ki az adott települések igényeit jóval meghaladó általános iskolai kapacitásukat. A hanyatló létszámú, szegregálódó iskolákat fenntartó önkormányzatok csak iskoláik bezárása révén

1. táblázat: Önkormányzati és egyházi fenntartású vonzó, nem roma iskolák kialakulása az önkormányzati iskolafenntartás időszakában, a Mátészalkai kistérségben

Önkormányzati fenntartású vonzó, nem roma iskolák	Fenntartói, illetve intézményi struktúra	Egyházi fenntartású elit gyűjtőiskola	A kedvezményezett iskolahasználók	Közvetett hatás
Nyírmeggyesi ÁI	A két – egymástól távol fekvő – elit gyűjtőiskola társulási szerződést köt, hogy buszokat vásároljanak a bejáró diákok szállítására – valójában mindkét iskola saját, kedvezményezett diákjait szállította a környékbeli településekről		A nyírkátai nem roma iskolahasználó diákok	A nyírkátai önkormányzati iskola szegregációja
Tiborszállási ÁI			A hodászi nem roma iskolahasználó diákok	A hodászi önkormányzati iskola szegregációja
Géberjéni ÁI	Az önkormányzati fenntartó saját járművel buszoztatja a beígázó diákokat – az iskola diákjainak többségét		Az ökörítőfülpösi nem roma iskolahasználó diákok	A nagyecsed-i önkormányzati fenntartású iskola fokozatos szegregálódása
			A győrteleki nem roma iskolahasználók	
			A kocsordi nem roma iskolahasználók egy része	

1. táblázat: (folyt.)

Önkormányzati fenntartású, nem roma iskolák	Fenntartói, illetve intézményi struktúra	Egyházi fenntartású elit gyűjtőiskola	A kedvezményezett iskolahasználók	Közvetett hatás
Jármi, Őr, Papos ÁI			A vajai nem roma iskolahasználók	A vajai iskola fokozatos szegregálódása
			Kis mértékben a kántorjánosi nem roma iskolahasználók	A kántorjánosi iskola lassú – a környékbeli iskoláknál jóval később elinduló – szegregálódása
		Mátészalkai református ÁI	A mátészalkai református presbitérium	A kocsordi iskola lassú, majd gyorsuló szegregálódása
			A Mátészalkára beingázni képes iskolahasználók	A kistérségi iskolák eltérő mértékű szegregálódása

javíthatók volna a diákok esélyeit, de az intézmények fenntartásához fűződő helyi érdekek mindenhol erősek voltak. Két település „roma nemzetiségi” iskolává nyilvánította kis létszámú és teljesen szegregált iskoláját, csak hogy ne kelljen azokat bezárni (1. táblázat).

Az önkormányzati fenntartású vonzó, nem roma iskolák kedvezményezettjei egyértelműen az ingázást vállaló iskolahasználó családok voltak.

Az első egyházi iskola létrejötte

A mátészalkai református presbitérium az ezredforduló évében döntött arról, hogy felmenő rendszerben létrehozza a város és egyben a kistérség első egyházi iskoláját. Az iskola első igazgatója kezdettől fontosabbnak tartotta a szakralitást, mint a pedagógia kínálat tartalmi részét. Magától értetődőnek gondolta, hogy csak olyan hitvalló és hitgyakorló családok küldik ide gyerekeiket, akiket „a gyülekezetből ismer”, és lelkeszi ajánlásra azért nincs szükség, mert „más ügysem merné beadni a jelentkezését”. A lassan építkező, évről évre újabb évfolyamot indító iskola nem akart versenyre kelni az önkormányzati fenntartású mátészalkai iskolákkal, és kifejezett ellenérzéssel szemlélte a mátészalkai önkormányzati iskolák emelt szintű programját. Ugyanakkor az igazgató a „rossz gyerekek iskolai nevelését” is szerette volna elhárítani, aminek kétféle jelentése volt. Az iskola nem vállalta fel, hogy vallástalan vagy más felekezethez tartozó családok gyerekeit kálvinista hitre térítse, és megtanítsa a hitvalló családokban magától értetődő szokásokra és viselkedési normákra, másrészt nem kívánt tanulási vagy magatartási problémákkal küzdő gyerekekkel foglalkozni.

Az iskola vezetése nemcsak a társadalmi környezettel nem számolt, de azzal sem, hogy az oktatási kvázipiac eredendő instabilitásának elsődleges oka a közoktatási rendszer szelektivitása és a *nagymérvű tanulói ingázás*. Mind a választási és utazási lehetőséggel bíró iskolahasználók, mind a kisebb-nagyobb mértékben szelektációs lehetőséggel bíró iskolák racionalitása korlátozott. Az oktatási rendszer egészének szelektivitása miatt az iskolahasználó szülők minél korábbi életkorban szeretnék exkluzív „iskolai úton elindítani” gyerekeiket, illetve homogén, magas státuszú intézményeket választani számukra. Az iskolák zöme pedig létkérdésnek tekinti, hogy az *adott oktatási kvázipiacon* javítsa vagy tartsa pozícióját, és ehhez igazítja pedagógiai programját és bemeneti szelektációs stratégiáját. A mátészalkai református iskola „megbízója” – az iskola alapításakor – a város református presbitériuma volt, az első igazgató pedig egy szigorú etikai elvek alapján lehatárolt virtuális térben képzelte intézményét működtetni. Később azonban egyre kevésbé hagyhatta figyelmen kívül a diákok *igényeit*, márpedig a családok zöme nem vallásügyi szigor, hanem pedagógiai program, illetve tanulói összetétel alapján választott iskolát.

Az autonóm intézményi leválások és következményeik

Az iskolák központi állami fenntartásba vételének következtében az *intézményi autonóm leválások* felgyorsulása és megszaporodása tapasztalható, valamint az, hogy az állami fenntartásba került elit iskolák új szelektációs formákkal igyekeztek megőrizni státuszukat az autonóm leválás révén teljes körű szelektációs autonómiára szert tett iskolákkal szemben. Az autonóm leválások legfontosabb, bár nem kizárólagos eszköze az iskolák egyházi fenntartásba adása lett.

Mátészalka legmagasabb presztízsű iskolájának részleges autonóm leválása nemzetiségi státusz és német nyelvi program révén már az önkormányzati iskolafenntartás korszakában megvalósult. A korszakváltás időszakára az iskola olyan mértékben önállósította magát önkormányzati fenntartójától, hogy a római katolikus egyház 2011-ben először nem a fenntartó önkormányzatot, hanem az iskola vezetését kereste meg azzal az ajánlattal, hogy átvénné az iskola fenntartását, de csak abban az esetben, ha az iskola tanárai támogatják az elképzelést. A túlnyomóan református többségű kistérségben a római katolikus egyház az oktatási pozícióit kívánta megalapozni, tudva azt, hogy a diákok és a tanárok többsége református. A tanári kar számára az egyházi ajánlat azt jelentette, hogy az iskola nemcsak az államosítás jelentette bizonytalanságtól és bürokratikus terhektől szabadulhat meg, de egyszer és mindenkorra attól a veszélytől is, hogy ellátási felelőssége, felvételi kötelezettsége legyen bármilyen lehatárolt városi terület, esetleg a problémaövezet gyerekeivel kapcsolatban, vagy egyáltalán, gyerekek bármilyen csoportjával kapcsolatban.

Amennyire magától értetődőnek tekintette lokális társadalmi beágyazottságát a református egyházi iskola, annyira nyilvánvaló volt, hogy a római katolikus egyház gyenge társadalmi beágyazottsága ellenére tette meg ajánlatát az iskola átvételére. A pedagógusok csakúgy, mint a diákok családjai, pontosan tudták, hogy a körülmények miatt a római katolikus egyház csak jelképes hitelti igazodást követel, hiszen a diákok és a tanárok túlnyomó többsége református. A *tudásközösség* egyfajta *nyelvi és magatartásbeli cinkosságot* is teremtett, és tett normává. Az igazgató megvallotta a tárgyalásokat vezető római katolikus püspöknek, hogy ő kálvinista hitű, mire a püspök azt válaszolta, hogy *„igazgató úr, ez nem jelent problémát, mindíg azt keresse, ami összeköt bennünket”*. A köteléknek nyilván

vánvalóan voltak és vannak kimondott és kimondatlan elemei. A fenntartó nem kényszeríti az iskola tanárait és diákjait semmiféle olyan rítusra, ami a protestáns hitvallással összeegyeztethetetlen, ugyanakkor a lojalitás minimumaként minden érintett részt vesz a katolikus templomban tartott tanévnyitó és -záró ünnepségen. A kötelék kimondatlan eleme a szelektív autonómia, valamint az egyházi fenntartású iskolák számára aktuálisan hozzáférhető források maximális kihasználása.

A katolikus iskola az egyházi átvételt követően is megtartotta német nemzetiség jellegét, sőt, a mátészalkai óvodák nagycsoportos diákjainak – az iskolaépületben – előszelektív „törpi német” foglalkozásokat hirdetett. A jól informált mátészalkai szülők tudták: ahhoz, hogy gyerekeiknek esélyük legyen bejutni a katolikus iskolába, részt kell venniük a „törpi” óvodai foglalkozásokon.

A katolikus iskolaátvétel – és persze az iskolák központi állami fenntartásba vétele – gyökeresen megváltoztatta a kisváros oktatási erőterét. A református iskola akkori igazgatója *mélysegesen erkölccstelennek tartotta* azt, hogy a római katolikus egyház egy világi iskola átvétele révén épített pozíciókat a városban, és még lesújtóbb volt a véleménye a tanárok kettős vallási lojalitásáról. A frusztrációnak más oka is volt; ekkorra már nyilvánvalóvá vált, hogy a mátészalkai református iskola tényleges szerepét nem a pedagógiai krédó, hanem a kistérség oktatási erőtere jelölte ki. A vidéki diákok aránya folyamatosan növekedett, és az évtized derekán már a tanulók közel fele Mátészalka határain túlról érkezett. Egyre inkább világossá vált, hogy a *valódi „kedvezményezetttek”* már az iskolát választó családok, és az iskola egyike lett a régió vonzó, nem roma iskoláinak. A beingázó diákok zöme természetesen református hitű, illetve hagyományú családokból érkezett, ám az iskola, szándékaihoz képest erősebben volt kénytelen igazodni a versenyhez, és ezzel párhuzamosan fokozatosan *engednie kellett vallásaitikai elveiből*, és lazítania kellett felvételi szempontrendszerét.

A mátészalkai iskolahálózat differenciálódása súlyos kihívást jelentett a két megmaradt állami iskolának, és arra készítette őket, hogy alkalmazkodjanak az új helyzethez. A második egyházi iskola létrejöttét követően a városban élő roma diákok közel 90 százaléka a két állami fenntartású iskolába járt, és a vidéki tanulók jelentős aránya ellenére az állami iskolák ingázási mérlege, tehát az iskolakörzetből elingázó és az oda beingázó tanulók egyenlege, valamennyi tanulói kategória esetében negatív volt. Az állami iskoláknak olyan stratégiát kellett kialakítaniuk, amely ilyen feltételek mellett is garantálja a presztízsmegőrzést. Alapvetően *három eszközük* volt. Az egyik iskola *kistérségi beiskolázású* angol–magyar két tannyelvű programot, a másik pedig emelt szintű angol képzést indított. Ezáltal a két állami fenntartású iskola egymás versenytársává is vált, de az egyházi iskolák jelentette kihívás és rivalizáció néhány évig erősebbnek bizonyult, mint az angolul tanulni akaró diákokért folytatott küzdelem. Úgy hitték, hogy helyzeti előnyben vannak a német specializációjú katolikus iskolával szemben, mivel az angol nyelv lényegesen népszerűbb az iskolát választó szülők körében. Csakhogy a katolikus iskolának nem volt már szüksége olyan mértékben a német nemzetiségi státusz védelmére, mint korábban, így engedett az angol nyelv iránt érdeklődő szülők nyomásának, és idővel már többen tanultak angolt, mint németet. A két állami iskola, követve a katolikus iskola példáját, óvodások számára *előszelektív* célú „törpi” angol programot indított. Végül mindkét iskola osztályszintű és csoportszintű belső szegregációt alkalmazott.

A *nagyecsed református iskola* létrehozása látszólag új intézmény részben felmenő rendszerű felépítését jelentette, ám valójában ebben az esetben is *autonóm leválásról* volt

szó. A református hagyományokkal rendelkező Nagyecsedden 1994 óta működött négyosztályos egyházi gimnázium, és a presbitérium tagjai, valamint az ingázást megeléglő szülők egyre inkább követelték az általános iskola létrehozását is. A polgármester, aki egyben református presbiter is, felmérte a református iskolaalapítás hosszú távú következményeit, de ugyanakkor azzal is tisztában volt, hogy egy ponton túl politikai pozícióját kockáztatja, ha ellenáll a városi elit követelésének. Az államosítási folyamat kezdetekor már nem volt értelme a további ellenállásnak, és 2012 szeptemberében, a miniszter hathatós támogatásával kiűritették az önkormányzati/állami iskola egyik épületének felső szintjét, és elkezdődhetett a tanítás az újonnan megalakult református általános iskola első osztályában (Lannert–Németh –Szécsi 2018; Zolnay 2016).

A református iskola igazgatója számára néhány évig nem volt világos a vállalkozás pontos célja. Nem tudták, hogy vajon vallási és vallásetikai értelemben mélyen elkötelezett, tanároktól és diákoktól egyaránt szigorú hitelvi igazodást elváró iskolát, illetve iskolai képzést kell kialakítaniuk, vagy pedig az az elsődleges cél, hogy minél gyorsabban létrejöjjön a nagyecsedői roma és nem roma általános iskolás diákok intézményi szeparációja. Mindenesetre a református iskola megalapítása és első négy évfolyamának elindítása a roma és a nem roma diákok fokozatos, teljes elkülönítéséhez vezetett a kisvárosban. A nagyecsedői református iskola létrehozása nem egyszerűen a *városi elit válasza* volt a belső szegregációt felszámoló oktatási integrációra, illetve a *tiborszállási kihelyezett vonzó, nem roma jelentette kihívásra*, hanem a nagyecsedői iskola *etnikai választóvonal* mentén történő fokozatos *intézményi szeparációja*, tehát végső soron a nem roma szülők által használt iskola *autonóm leválása*. A folyamatot nem a tankerület, nem az önkormányzat, nem a presbiterként is szolgáló polgármester, de még csak nem is a fokozatosan szétváló állami és egyházi iskolák igazgatói irányították, hanem a nagyecsedői nem roma szülők kezdeményezték, akik 2016 tavaszán követelni kezdték, hogy a református iskola ősztől ne csak az ötödik, hanem egyidejűleg a hatodik, hetedik és nyolcadik évfolyamot is indítsa el. Így is történt: 2016 őszétől kezdve egy nyolcosztályos református általános iskola és egy csaknem kizárólag roma diákokat tanító állami általános iskola működik a kisvárosban. A roma és nem roma diákok csaknem teljes elkülönítése beteljesedett.

Az autonóm leválás hatása általában közvetett, de a tényleges következmények esetenként eltérőek. A nagyecsedői református iskola háromféle bemeneti szelekciót alkalmaz. Keresztlevelet kér, meghallgatja a jelentkezőket és kisebb feladatokat végeztet a gyerekekkel. A harmadik, kimondatlan szelekciós szempont a leendő diákok etnicitása. Az iskola a többségi családok által tolerált szűk arányokon belül nem zárja ki roma diákok felvételét, de a településen élő roma diákok zöme számára csak az állami iskola elérhető. Márpedig a kizárólag roma diákokat tanító nagyecsedői állami általános iskola, az igazgató és a pedagógusok szándékai és erőfeszítései ellenére a *totális oktatási kirekesztést* jelenti.

Az állami fenntartású iskolából 2016 nyarán mintegy száz diák és nyolc pedagógus távozott. Az akkor kinevezett igazgató igyekezett felmérni tényleges mozgásterét. *„Traumatikus volt az itt maradó diákok számára, hogy hová tűntek a magyar gyerekek... a pedagógusok is kétségbe voltak esve.”* Az iskola vezetése úgy vélte, hogy csak abban az esetben képes úrrá lenni a kialakult helyzeten, ha *új normalitásként „lebutítja és a gyerekek tudásszintjéhez igazítja a tananyagot”*. De nemcsak a gyerekek lemaradása és a felzárkózáshoz elengedhetetlen diametrális diák-diák kapcsolatok megszűnése körvonalazta a lehetőségek határait. A zenei osztályok *„a magyar gyerekek távozása után okafogyottá váltak”*, és megszűntek. 2016 őszén valamennyi nyelvtanár távozott az iskolából, és már nem szakos

tanította az angolt. Az iskolának évekig nem volt matematika szakos tanára és ma sincs fizika és kémia szakos tanára. Egy időmetszetben a legfontosabb szaktanárok fele hiányzik. Az igazgató megpróbál működképes, ugyanakkor emberi rezsimet teremteni, de foglya saját igazoló elbeszélésének. Nem mondhatja ki, hogy az alapfokú oktatás minimális feltételei is hiányoznak, ezért arra hivatkozik, hogy az iskola „a gyerekeket önmaukhoz képest fejlesztí”, ám ezt a kompetenciamérések nem veszik figyelembe.

A nagyecsedí református általános iskola létrejöttével a funkcióját veszett tiborszállási iskola léte ismét veszélybe került. A tiborszállási önkormányzat azonban nem akart beletörödni abba, hogy az államosítás következtében elveszítse a kontrollt a helyi iskola és a közoktatási ingázási folyamatok fölött, mint ahogyan abba sem, hogy elveszítse az ingázási játszmát Nagyecseddel szemben. Az iskolát sem akarta elveszíteni. A polgármester több egyházzal is tárgyalt, és végül a *Hetednapí Adventisa Egyház* volt hajlandó átvenni az intézmény fenntartását, még az államosítást megelőzően, 2012 szeptemberétől. Az adventista fenntartó esetében a *társadalmi beágyazottság fel sem mérült*. Kis létszámú adventista gyülekezet csak a viszonylag távoli Mátészalkán működik, a faluban vagy Nagyecseden nem, így az egyházi befolyás csak névleges. Egyetlen olyan kérése volt a fenntartónak, ami befolyásolta az iskola mindennapjait: mivel az adventista hitvallás tiltja sertéshús fogyasztását, így az iskola menzáján sem szolgálnak fel sertéshúsból készült ételt. Tiborszálláson az adventista iskolafenntartás azt jelentette, hogy az önkormányzat *de facto* megtarthatta befolyását az iskola beiskolázási stratégiájára – ebben az esetben ez volt az egyházasítás igazi értelme!

Térjünk vissza Mátészalkára! A görögkatolikus egyház 2017-ben vette át a harmadik állami fenntartású iskolát. Az autonóm leválásnak ebben az esetben nemcsak a teljes szelekciós autonómia és a roma diákok korábban magas arányának csökkentése volt a célja, hanem az is, hogy az iskola, amelyet az 1970-es években részben azért építettek, hogy ellássa a szomszédos bentlakásos intézetben élő állami gondozott gyerekeket, elháríthassa az utóbbiak felvételét. Az iskola vezetése úgy ítélte meg, hogy az angol–magyar kéttannyelvű program és a belső szegregáció ellenére csak ebben az esetben képes állni a versenyt a református és a római katolikus fenntartású iskolákkal. A görögkatolikus iskola átvétele ellen már a tankerület is tiltakozott, megpróbálta meggyőzni a miniszteriumot, hogy sem az utolsó állami fenntartású iskola, sem a tankerület nem lesz képes kezelni a helyzetet esélyegyenlőségi szempontból. Ennek ellenére az iskola fenntartását 2017-ben átvehette a görögkatolikus egyház. Az intézetben élő, többszörösen is stigmatizált, és sok esetben traumatizált gyerekek a kisváros immár egyedüli és jóval távolabbi állami fenntartású iskolájába kénytelenek járni.

A harmadik mátészalkai általános iskola egyházi fenntartásba adása ismét átalakította a város oktatási erőterét. A három iskola mindenféle ellátási (beiskolázási) kötelezettségtől mentesült, ugyanakkor korlátozott értelemben egymás riválisai is váltak, és csak a vidéki diákok nagy aránya biztosíthatta a szükséges tanulói létszámot. Valamennyi egyházi iskola létrehozta vagy elkezdte létrehozni a maga óvodáját, a református iskola pedig kénytelen volt teljesen feladni a bemeneti szelekció kapcsán korábban érvényesített elveit. A 2020 szeptemberétől hivatalba lépett új igazgató mögött világi pedagógus pálya állt, nem voltak emlékei az iskola létrehozásának időszakából, és nem kötötték az akkor megfogalmazott elvek. Vallásfelekezettől függetlenül bárkit felvesz, bizonyos határig a magatartási zavarokkal küzdő, nehezen beilleszkedő gyerekeket is. „Azt nem tudom, hogy öt évvel ezelőtt milyen volt, én 2020-tól vagyok igazgató, előtte állami iskolában voltam. A régi

igazgató is pályázott, de a presbitérium döntött. Aki jött, azt felvettük. Van görögkatolikus, van római katolikus, van, aki nem nyilatkozott a felekezetről.” Az új helyzet eldöntötte a református nevelőszülői hálózat keretében nevelkedő, jórészt roma gyerekekkel kapcsolatos vitát is. Az iskola új vezetése nem zárkózik el attól, hogy fogadja ezeket a gyerekeket is.

Az egyetlen megmaradt mátészalkai állami iskola körzete lett az egész város, ideértve a gyermekotthont, a cigánytelepet és valamennyi szegregátumot, és ezzel párhuzamosan lecsökkent a vidéki tanuló aránya. Az iskola 2018-ban kinevezett igazgatója a szülőket és a diákokat egyaránt érintő autoriter és részben büntető rezsim meghonosításával reagált a helyzetre, valamint a szaktantárgyi kínálat helyett igyekezett a hangsúlyt a „hazafias” nevelésre helyezni, ugyanakkor a csoportszintű szelekció révén megvalósított emelt szintű angol nyelvi képzést nem szüntette meg. Az intézményvezetői elbeszélés

2. táblázat: Intézményi autonóm leválások a Mátészalkai kistérségben

Intézmény	Autonóm leválás	A kedvezményezett iskolahasználók	Stratégiai cél	Közvetlen hatás	Közvetett hatás
Mátészalka: Festetics ÁI	Az iskola nemzetiségi intézménnyé nyilvánítása	A mátészalkai nem roma iskolahasználók és a kistérségben élő, Mátészalkára ingázni képes nem roma iskolahasználók	Annak elhárítása, hogy mátészalkai problémaövezeteket csatoljanak az iskola beiskolázási körzetéhez	A nemkívánatos diákok gyors kiszorítása az iskolából. Bemeneti szelekció	Óvodai előszelekció. A két állami iskola vonzó pedagógiai kínálattal és erős belső osztályszintű és csoportszintű szelekcióval igyekszik tartani pozícióját
	Egyháziasítás		Teljes szelekciós autonómia		
Nagyecsedireformátus ÁI	Az egyházi gimnázium általános iskolai részlege alsó tagozatának felmenő rendszerben történő kiépítése, majd a felső tagozat egyszerre történő létrehozása. Valójában autonóm leválás	A nagyecsedireformátus nem roma iskolahasználók	A Tiborszállásra kihelyezett elit gyűjtőiskola nagyecsedireformátus alternatívájának megteremtése	A nagyecsedireformátus állami iskola teljes szegregálódása. Kisvárosi szintű totális szegregáció	A tiborszállási iskola egyháziasítása. Ez azonban nem autonóm leválás; célja az iskola fennmaradása és az önkormányzati befolyás megőrzése

2. táblázat: (folyt.)

Intézmény	Autonóm leválás	A kedvezményezett iskolahasználók	Stratégiai cél	Közvetlen hatás	Közvetett hatás
Mátészalka: Erdély AI	Egyházasítás	A mátészalkai nem roma iskolahasználók és a kistérségben élő, Mátészalkára ingázni képes nem roma iskolahasználók	A szomszédos bentlakásos intézetben élő gyerekek felvételének elhárítása. Teljes szelekciós autonómia	Mátészalka: Majakovszkij AI szegregálódása	Fegyelmező rezsim és büntető – osztatlan képzésű – tanulócsoport meghonosítása Mátészalka Majakovszkij általános iskolájában

fontos eleme az átmenetiség: *„a cigányokkal kapcsolatban van jövője a párhuzamos társadalmak létrehozásának. Éppen ezért azt javasoltam, hogy hozzunk létre cigány nemzetiségi iskolát úgy, hogy az legyen a mi iskolánk tagintézménye.”* A város cigánytelepén elképzelt „rezervátumiskolának” a belátható jövőben persze nincs realitása. Az iskolában kialakított új rezsim működtetésének fontos feltétele volt, hogy elérhető közelben rosszabb hírű, alacsonyabb presztízsű, taszítóbb iskola jöjjön létre. Akit fegyelmivel eltanácsolnak, az a Mátészalkától néhány kilométerre fekvő, teljesen szegregált Ópályi iskolájába mehet csak. Ópályi a kirívóan nyomorúságos cigánytelepéről ismert. A büntető innováció és belső szegregáció legfontosabb eszköze a felzárkóztató csoport, és egy olyan elkülönített tanulócsoport, ahová elsősorban a magatartási problémákkal küzdő, traumatizált intézeti gyerekek kerülnek. A csoportban a diákok, az 1960-as évek falusi, tanyasi kisiskoláit idéző és az intézményvezető által idealizált gyakorlat szerint, osztatlan rendszerben tanulnak (2. táblázat).

A domináns iskolafenntartó egyház kistérségi oktatáspolitikai logisztikája

A túlnyomóan kálvinista kistérségben a református egyház potenciálisan több iskola átvételéről is dönthetett volna, de meglévő iskolahálózata korlátot szabott a további iskoláátvételeknek. Kiterjedt intézményrendszere miatt a református egyház a kistérségnél nagyobb földrajzi dimenzióban – egyházmegyei léptékben – tervezte általános iskolahálózatát, illetve oktatáspolitikai logisztikáját. *A kistérség keleti felén Mátészalka, Nagyecsed és a szomszédos kistérségi központ, Fehérgyarmat, valamint a Mátészalkai kistérséget keletről határoló kistérségi központ, Csenger református iskoláinak merítési körzete legfeljebb egy újabb református iskola létét tűri el, viszonylag távol a négy kisvárostól.* Ez egyben azt is jelenti, hogy ebben az időszakban az egyházasítás már *nem kizárólag az elit iskolahasználók érdekeihez igazodott, hanem a már meglévő református iskolák intézményi, beiskolázási érdekeihez.*

A református egyház által uralt kistérségi oktatási logisztika legnagyobb vesztese a Mátészalka térszomszédságában lévő *Kocsord* általános iskolája lett, amelynek felszereltsége, pedagógiai kínálata, kompetenciaeredményei lényegesen jobbak voltak, mint a hasonló társadalmi környezetben működő iskoláké. A közeli, akár autóbusszal is könnyen megközelíthető mátészalkai református iskola egyre nagyobb szívóhatást gyakorolt az ingázási körzet településeire, így a kocsordi iskola is gyorsan szegregálódott. Az iskolát az egyházi fenntartó „áldozta be”, mivel a mátészalkai református iskola de facto beiskolázási területének tekintette, és figyelmen kívül hagyta az itteni családok érdekeit.

Ha a mátészalkai kistérség keleti részén egyáltalán szóba kerülhetett az, hogy a református egyház átvenne állami fenntartású általános iskolát, az csak a rossz színvonalú, gyenge kompetenciamérési eredményeket produkáló – és részben osztatlan rendszerben működő – géberjéni nem roma gyűjtőiskola lehetett. Az iskola tanulói létszáma olyan mértékben csökkent, hogy a tankerület megfontolta az intézmény bezárását is, ám ezt mindenképpen meg akarták akadályozni a Győrteleken és Ökörítőfülpösön élő iskolahasználók közül azok, akik nem tudták gyerekeiket a távolabbi Fehérgyarmat vagy Mátészalka vonzó – a győrteleki iskolánál vonzóbb – nem roma iskolába vinni. Végül a géberjéni iskola a mátészalkai református iskola tagintézménye lett.

A Mátészalkai kistérség nyugati részén – Mátészalka, Nagyecsed és a szomszédos két kistérségi központ, Nyírbátor és Baktalórántháza között – a református egyház szintén csak egyetlen újabb iskola átvételére vállalkozhatott, ha nem akarta veszélyeztetni a négy kisváros református iskoláinak beiskolázási érdekeit. A Hodászon és Kántorjánosiban is szolgáló református lelkészasszony kezdeményezte a kántorjánosi iskola átvételét. Ez az iskolaátadás már az egyháziasítás harmadik szakaszában történt, 2019-ben. Nem tekinthető autonóm leválásnak, és nem is azonosítható olyan „kedvezményezett” csoport, mint az autonóm leválások során egyházi fenntartásba került iskolák esetében. A falu zárványhelyzete és rossz tömegközlekedése miatt a white flight típusú elvándorlás később kezdődött, mint az iskolacentrumokhoz közelebb eső településekről, de az állami fenntartásba vétel óta az iskola létszáma gyors ütemben apad.

A döntő tényező azonban az egyház kapcsolatrendszere és pozícióépítése volt. A célcsoportnak tekintett romák számára a kálvinista egyház a *befogadást* kínálta a felújított református templomba, tehát a *többség szakrális terébe*. Ha a roma hívők azt akarják hinni, hogy elfogadják őket, akkor azt hihetik. Ezért *szimbolikus értelemben a romák szemében* a 2019 szeptemberétől református egyházi fenntartású iskola is *többségi intézmény*, annak ellenére, hogy ma már csak nagyon kevés nem roma diákja van. A fenntartó egyik stratégiai célja, hogy a helyben élő és esetleg a jövőben a környékbeli településekről ideingázó roma diákok révén az iskola létszáma ne zuhanjon kritikus szint alá. Azt kell bizonyítania, hogy az iskola nagyságrendileg rendezettebb és kellemesebb környezetben magasabb színvonalú oktatást biztosít, mint a környékbeli szegregált iskolák. Ezzel összefüggésben pedig a másik stratégiai cél az, hogy a szegregált kántorjánosi református iskola szimbolikusan fenntartsa a többségi befogadás üzenetét.

Összegzés

Az ezredforduló utáni évtizedben a kistérség oktatási kvázipiacának dinamikáját a nem roma diákok ingázási hajlandósága és az ingázó nem romák számára rendelkezésre álló vonzó iskolai kínálat alakította. Utóbbi azonban csak olyan településeken lehetett meg-

szervezni, ahol nem éltek romák, és a fenntartó önkormányzat hajlandó volt kiépíteni a helyi igényeket meghaladó kapacitásokat. Az iskolaegyháziasítás második fázisában az autonóm leválás révén megalapított egyházi iskolák tágíthatták azt a kört, ahonnan diákjaik bejárnak, mivel területi ellátási kötelezettség híján korlátlanul szelektálhattak a helyben élők között. Ugyanakkor a szegregálódó vákuumiskolák tanulói éppen beiskolázási körzetük miatt kerültek csapdába. A 2016-os vizsgálat idején az állami fenntartású nem roma gyűjtőiskolák szívóhatása még erősebb volt, mint az egyházi iskoláké, öt év múlva azonban már egyértelműen az utóbbiak szabták meg az iskolahasználat kereteit. A nem roma és a roma diákok eloszlása a különféle iskolatípusok között még egyenlőtlenebb, mint öt évvel korábban. A kistérségi központ továbbra is teljes oktatási piac abban az értelemben, hogy képes kiszolgálni az igényeket. Ugyanakkor a három egyházi fenntartású iskola olyan mérvű kapacitást épített ki, hogy intézményi létük vidéki tanulók beingázásától függ (3. táblázat).

A folyamat harmadik szakaszában, a kistérségben domináns református egyház újraértelmezte az oktatási teret, mivel a kistérségnél, illetve a lokális oktatási kvázipiacnál lényegesen nagyobb földrajzi egységben szervezte meg oktatási logisztikáját, gondosan ügyelve arra, hogy az egyes református fenntartású iskolák ingázási körzetei között semmiképpen se legyen átfedés. A harmadik fázis nem csak az iskolaegyháziasítási folyamat határait jelzi. Az autonóm leválások során feltehető a kérdés, hogy a folyamat kedvezményezett iskolahasználói mennyibe „megbízói” is a leválási folyamatnak. A Mátészalkai kistérségben leginkább a nagyecsed-i református általános iskola létrejötté kelthette azt a látszatot, hogy a presbitérium által képviselt családok valójában maguk követelték ki az iskola felépítését. A református egyház oktatáspolitikai logisztikája azonban kizárja ezt az értelmezést.

Az egyházak történeti, társadalmi beágyazottsága és jelenkori kapcsolatrendszere fontos tényező az iskolaegyháziasítás során is, de csak abban az esetben kamatoztatható, ha

3. táblázat: A nem roma és roma tanulók megoszlása a kistérség különféle iskolatípusai között 2016-ban és 2021-ben

Iskola	2016		2021	
	A kistérség összes <i>nem roma</i> tanulójának megoszlása (%)	A kistérség összes <i>roma</i> tanulójának megoszlása (%)	A kistérség összes <i>nem roma</i> tanulójának megoszlása (%)	A kistérség összes <i>roma</i> tanulójának megoszlása (%)
Egyházi	37,9	2,0	60	11,2
Mátészalkai állami	18,3	9,9	14,4	5,7
Falusi nem roma gyűjtő	19,1	3,6	16,3	2,1
Enyhén szegregált	9,9	13,2	5,8	6,6
Erősen szegregált	11,8	66,0	3,5	72,1

Forrás: saját adatfelvétel és KIR Stat.

az immár iskolafenntartó egyházak képesek voltak újrafogalmazni céljaikat és igazodni. A mátészalkai református iskola például kénytelen volt engedni szigorú elveiből és igazodni az oktatási kvázipiaci dinamikához, ugyanakkor több diákcsoporttal kapcsolatban befogadóbbá vált, mint az első másfél évtizedben volt. A görögkatolikus iskola, illetve a nagyecsedői református iskola egyértelműen elitista, exkluzív stratégiát követ. A fenntartó gyenge helyi beágyazottsága miatt a római katolikus iskola széles körű intézményi autonómiával bír, ugyanakkor a kántorjánosi iskola átvételének előfeltétele az volt, hogy az egyház eredményesen építette ki kapcsolatait a helyi roma közösségek egy részében.

Bármennyire is megnőtt az egyházi iskolák súlya a vizsgált régióban, és bármilyen jelentős is a legnagyobb iskolafenntartó egyház szerepe, éppen úgy nem képesek kizárólagos módon irányítani a helyi folyamatokat, mint a tankerület, az óvodafenntartó önkormányzatok vagy a legjobb iskolákat kiválasztó iskolahasználó csoportok.

IRODALOM

- BERÉNYI E. & NEUMANN E. (2019) Roma tanulók a református általános iskolák rendszerében. *Iskolakultúra*, Vol. 29. No. 7. pp. 73–92. <https://doi.org/10.10.14232/ISKKULT.2019.7.73>
- CSAPÓ B. (2010) Előszó. In: BALÁZSI I., OSTORICS L., SZALAY B. & SZEPESI I. (2010) *PISA 2009. Összefoglaló jelentés. Szövegértés tíz év távlatában*. Budapest, Oktatási Hivatal. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_meresekek/pisa/pisa_2009_osszfojl_jel_110111.pdf [Letöltve: 2022. 05. 04.]
- CSAPÓ B., FEJES J. B., KINYÓ L. & TÓTH E. (2014) Az iskolai teljesítmények alakulása Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. In: KOLOSI T. & TÓTH I. Gy. (eds) *Társadalmi riport 2014*. Budapest, Társi. pp. 110–136.
- ERCSE K. & RADÓ P. (2019) A magyar közoktatásban zajló privatizáció és annak hatása. *Iskolakultúra*, Vol. 29. No. 7. pp. 8–49. <https://doi.org/10.14232/10.14232/ISKKULT.2019.7.8>
- FEJES J. B. & SZŰCS N. (2018) Az oktatási integráció ügye a 2010-es évek végén. In: FEJES J. B. & SZŰCS N. (eds) *Én vetkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Szeged, Motiváció Oktatási Egyesület. pp. 11–30.
- HAVAS G. & ZOLNAY J. (2011) Sziszifusz számvetése. Az integrációs oktatáspolitiká. *Beszélő*, Vol. 16. No. 6. pp. 24–49.
- HERMANN Z. & VARGA J. (2016) Állami, önkormányzati, egyházi és alapítványi iskolák: részarányok, tanulói összetétel és tanulói teljesítmények. In: KOLOSI T. & TÓTH I. Gy. (eds) *Társadalmi riport 2014*. Budapest, Társi. pp. 311–333.
- KERTESI G. & KÉZDI G. (2009) *Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után*. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, Budapesti Corvinus Egyetem. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, BWP 2009/6.
- LANNERT J., NÉMETH SZ. & SZÉCSI J. (2018) Szegregáló deszegregáció? In: FEJES J. B. & SZŰCS N. (eds) *Én vetkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Szeged, Motiváció Oktatási Egyesület. pp. 285–300.
- PAPP Z. A. (2015) Iskolai eredményesség és a roma tanulói arány összefüggésrendszere az OKM adatok alapján. https://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/pappz_ea.pdf [Letöltve: 2022. 05. 04.]

- RADÓ P. (2018) A közoktatás szelektivitása, mint a roma szegregáció általános kontextusa. In: FEJES J. B. & SZŰCS N. (eds) *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Szeged, Motiváció Oktatási Egyesület. pp. 31–55.
- VARGA J. (2018) (ed.) *A közoktatás indikátorrendszere, 2017*. Budapest, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet.
- VÁRI P., AUXNÉ BÁNFI I., FELVÉGI E., RÓZSA Cs. & SZALAY B. (2002) Gyorsjelentés a PISA 2000 vizsgálatról. *Új Pedagógiai Szemle*, Vol. 52. No. 1. pp. 38–65.
- VENDE A. (1908) Szatmár vármegye községei. In: BOROVSKY S. (ed.) *Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest, Országos Monográfiai Társaság.
- ZOLNAY J. (2016) Kasztosodó közoktatás, kasztosodó társadalom. *Esély*, Vol. 28. No. 6. pp. 70–97.
- ZOLNAY J. (2020) Térvaktság. Oktatási stratégiák a városi zsugorodás és a tanulói létszám csökkenésének időszakában. *Szociológiai Szemle*, Vol. 30. No. 2. pp. 96–114.

A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek.